

161018/ psr

Restructuraziun Lia Rumantscha 2016

Per la radunanza da delegadas e delegads 2016 propona la suprastanza da la Lia Rumantscha (LR) d'iniziar ina restructuraziun da ses organs, quai sunter ina debatta nunmotivada a la dieta «LR19». Quella ha procurà plitost per dumondas avertas che per respostas sin puncts da discussiun sco la legitimidà da la LR u la represchentaziun ch'è necessaria per ils Rumantschs.

Cun questa proposta n'è la Pro Svizra Rumantscha (PSR) betg cuntenta. Per l'ina ha quai da far cun l'intenziun sezza, per l'autra n'è la PSR betg segira, sche che quai è il dretg mument per instradar ina tala discussiun.

Il fauss mument

Per il mument n'èsi betg cler tge strategia che la LR persequitescha e tge ch'èn las respostas da la LR sin sfidas ch'èn actualmain in privel per il rumantsch (vesair sut). L'actività centrala per la LR duess esser da prender mesiras ch'il rumantsch dovra per subsister, e formular ina strategia per ils proxims onns che sa fatschenta cun questas sfidas. Ina restructuraziun senza avair ina mira u visiun è be ina mesira cosmetica ch'è per il mument da pitschna prioritad. Per consequenza duess la LR sa fatschentar l'emprim cun la strategia per ils proxims onns e ponderar pir lura tge structura che serva il meglier a questas finamiras.

Plinavant vegn la lavur da la LR per il rumantsch analisada cun gronda probabilitad en in'evaluaziun externa durant ils onns 2017 e 2018, medem sco la lavur da la Pro Grigioni Italiano e l'Agentura da Novitads Rumantscha (quai è tranter auter ina consequenza dal postulat Semadeni). I fiss pli raschunaivel da spetgar sin ils resultats da questa evaluaziun, per il cas che quella maina novas propostas ed ideas era per la structura. I na fa betg grond senn da restructurar uss ed en dus fin trais onns puspè.

La finala ha il rumantsch davaira auters problems che restructuraziuns internas. La suandanta glista mussa mo insaquantas da las pli impurtantas sfidas :

- **Territoris da tschep:** pressiu sin il rumantsch tras depopulaziun e plurilinguitad (fusiuns da vischnancas).
- **Scolaziun e furmaziun rumantscha:** mancanza da scolasts, centralisaziun da scolas pervia da la digren d'uffants, iniziativa da linguas, professura rumantscha. Bliers Rumantschs han mo fin en la 6avla classa ina buna scolaziun rumantscha, suenter vegn instrui surtut per tudestg. Bunas cumpetenzas da scriver en rumantsch han mo pli paucs.
- **Diaspora:** passa in terz dals Rumantschs viva en la diaspora senza purschida en lur lingua e senza vusch (rumantsch va a perder suenter duas generaziuns).
- **Administraziun chantunala e communal:** per part era vischnancas rumantschas che funcziunan surtut per tudestg.

Per la PSR èsi cler che la LR ha il pensum da ponderar cun **tge mesiras** ch'il rumantsch po **propi vegnir sustegnì** en vista a questas sfidas. Sche la radunanza da delegadas e delegads (RD) da la LR decida d'iniziar ina restructuraziun, alura èn soluziuns per las sfidas numnadas sura d'impurtanza centrala. Ina cumissiun da restructuraziun sto definir las mesiras fundamentalas da la LR per ils proxims onns avant che planisar tge ch'èn las structures adattadas da la LR.

In'intenziun da discordia

Las ideas da restructuraziun preschentadas da la LR n'èn betg adequatas per promover la collavuraziun ed il sentiment d'unitad. La terza proposta va uschè lunsch da stritgar la participaziun d'organisaziuns tematicas sco la Giuventetgna Rumantscha (GiuRu), la Societad Retorumantscha (SRR), l'Agentura da Novitads Rumantscha (ANR) u l'Uniun per la Litteratura Rumantscha (ULR). Sch'ina restructuraziun fiss necessaria duess quella avair sco finamira l'**integraziun** da personas ed organisaziuns che s'engaschan per il rumantsch. Ma cun questa proposta pari che l'intenziun da la suprastanza da la LR saja da **disqualifitgar** la moda e maniera co che tschertas personas s'engaschan per lur lingua u dad almain definir che tscherts engaschis sajan pli valurus. Uschia prevesan tut las trais propostas da stritgar la participaziun da l'ANR e da la Gruppa rumantscha dal Cussegl grond (GrCg), era sche l'ANR sa stenta mintga di d'offrir texts en tut ils idioms ed en rumantsch grischun ed era sche la GrCg fiss ina pussaivladad d'avair ina colliaziun directa en il parlament che decida la finala davart da mesiras da promoziun e protecziun dal rumantsch. En pli para la distincziun tranter l'ANR (stritgar) e la SRG.R (mantegnair) dad esser arbitraria, cunquai che omaduas organisaziuns sa fatschentan cun la purschida da medias rumantschas. L'entira proposta da la suprastanza da la LR para dad esser ina decisiun prendida plitost a la svelta, che sa focusescha be sin la radunanza da delegadas e delegads, era sche la LR ha anc auters gremis ch'ins pudess reponderar en il rom d'ina restructuraziun.

Ina proposta da la PSR

Perquai preschenta la PSR ina quarta proposta. Tge èn las lingias grassas che duain definir la structura ord vista actuala? Tenor la PSR èn tschintg puncts impurtants:

- **La LR sto avoir las capacitads e las vuschs** che s'engaschan per dar frunt a las sfidas menziunadas. Perquai duai la suprastanza vegnir engrondida da tschintg sin set sezs, da quels èn quatter sezs liads a la represchentaziun da la Surselva, il Grischun Central, l'Engiadina e la diaspora, e trais libers (incl. presidi). Ina suprastanza pli gronda promova la debatta interna e procura per la pussaivladad dad esser pli activa vers anora.
- **La LR duai iniziar ina cumissiun che surprenda la rolla da surveglianza da leschas per la protecciun rumantscha.** La RD duai eleger ina cumissiun che n'ha betg ina rolla politica, mabain ina rolla d'observaziun en connex cun leschas che duain proteger il rumantsch. Uschia vegn il pensum d'observaziun e d'acziun repartì tranter la suprastanza ed ina cumissiun tematica.
- **La RD duai vegnir redimensiunada e surpigliar dapli responsabladad strategica envers la suprastanza.** Da nov sa cumpona la RD da 36 delegadas e delegads. Quels sa scuntraran duas fin quatter giadas l'onn per evaluar la situaziun actuala dal rumantsch, chattar cumpromiss, definir posiziuns comunablas ed instradar mesiras e projects a la suprastanza da la LR. Las uniuns èn libras co ch'ellas nomineschan lur delegads.
- **Las uniuns afiliadas duain vinavant esser part da la RD, però cun pli pauc pussanza.** Da limitar la represchentaziun dals delegads sin las regions tradiziunals e da stritgar organisaziuns tematicas che procuran en lur rom per ina lingua viventa e documentada (litteratura, dicziunari, medias, giuventetgna unida sur ils cunfins da las regions) definescha da princip che questa moda da s'engaschar per il rumantsch è main validada che in'otra. Perquai duai la nova formula da la RD resguardar vinavant l'engaschament da las organisaziuns tematicas, ma reducir lur paisa.
- **La RD duai resguardar la realitad che passa in terz dals rumantschs n'abitescha betg pli en il territori da tschep** cun dar ina vusch a las persunas pertutgadas. Be focusar sin il territori tradiziunal n'è nagut auter che ignorar la realitad ch'il rumantsch è ozendi ina lingua che vegn era vivida en la diaspora grischuna e svizra, e ch'ils cunfins tranter las regions n'èn betg in element dominant en la vita dals Rumantschs.

Il dumber da delegads previs da la PSR è sco suonda: las quatter organisaziuns territorialas (Surselva, Grischun Central, Engiadina e diaspora) duain surprender ina rolla centrala en la RD. Tenor la dumbraziun da structura 2012-2014 n'è almain in terz da las persunas che discurren rumantsch sco lingua principala betg en il territori tradiziunal. Uschia duai la diaspora avoir in terz da las vuschs territorialas tradiziunals. Las organisaziuns tematicas èn vinavant part da la RD. La proposta prevesa che la GiuRu sco organisaziun surregiunala da la giuventetgna ed uschia dal futur dal rumantsch duai esser cleramain francada. Las organisaziuns tematicas da lingua e medias èn preschentas cun ina vusch, uschia ch'ellas èn integradas en il pli impurtant gremi rumantsch.

Questa repartiziun da delegads è uschia intuitiva, ma correspunda a la realitad ed er als giavischs formulads a la dieta «LR19»: las organisaziuns territorialas tradiziunals han la maioritad da las

vuschs a la RD, ma la diaspora vegn integrada sco quart territori, uschia che las vuschs territorialas èn tar $\frac{3}{4}$ da tut las vuschs a la RD. Las organisaziuns tematicas èn vinavant integradas, ma la paisa vegn messa sin la GiuRu sco futur dal rumantsch. Questas organisaziuns n'èn betg dominantas cun $\frac{1}{4}$ da las vuschs.

Da reponderar è la rolla da la GrCg – sco instrument da lobbying e rait da contacts en il Cussegl grond fissi relevant dad er integrar la represchentaziun politica en la RD. Simplamain stritgar la GrCg fiss damai in sbagli strategic. Avant che decider davart quest punct fissi da contactar questa gruppaziun per chattar ina schliaziun co ch'in contact cun ils deputads è pussaivel sco part da la RD. En la proposta da la PSR è perquai era la GrCg reintegrada cun ina vusch da delegà sumegliant a las organisaziuns tematicas.

Delegaziun:	nov	actual
Surselva Romontscha	8 22.2%	15 23%
Uniun dals Grischs	6 16.6%	10 15.4%
Uniun Rumantsch Grischun Central	4 11.1%	8 12.3%
Diaspora (URB, QL, GR betg rum.)	9 25.0%	6 9.2%
GiuRu	4 11.1%	4 6.2%
SRG.R	1 2.7%	4 6.2%
ANR	1 2.7%	4 3.1%
SRR	1 2.7%	4 6.2%
ULR	1 2.7%	4 6.2%
GrCg	1 2.7%	8 12.3%
Total	36	65